(2). Beversluis J. (1989). Dispelling the Romantic Myth: A Study of a Farewell to Arms. The Hemingway Review, 9(1), p. 18–25.
(3). Hemingway E. (1929). A Farewell to Arms. New York: Charles Scribner's Sons.
(4). Hoshimov O'. (2002). Tushda kechgan umrlar. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

Yuldashova Zuxra Xasan qizi (Urganch davlat Pedagogika instituti tayanch doktoranti;
https://orcid.org/0009-0000-7648-6244; zyuldashova3@gmail.com)

XORIJ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARIDAGI MUSHTARAKLIK: OBRAZLAR XILMA-XILLIGINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'zbek va jahon xalqlarining 40 dan ortiq sehrli ertaklari qiyosiy-tipologik tahlil qilinadi. Tadqiqotda V.Propp metodologiyasi va ATU xalqaro indeksi asosida g'ayritabiiy obrazlarning (dev, ajdarho, yalmog'iz, pari) funksional analoglari qiyoslangan. Tahlil natijasida ertak sujetlarining tarkibiy sxemasi universal xarakterga ega ekanligi, biroq obrazlarning ramziy mazmuni milliy landshaft hamda milliy-madaniy omillar (Xorazm ertaklari misolida voha va cho'l ziddiyati) ta'sirida o'zgarganligi asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *xalq ertaklari, qiyosiy folklorshunoslik, obrazlar tizimi, sehrli ertak, Propp morfologiyasi, ATU indeksi, Xorazm folklori, landshaft determinizmi.*

ОБЩНОСТЬ В ЗАРУБЕЖНЫХ И УЗБЕКСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МНОГООБРАЗИЯ ОБРАЗОВ

Аннотация. *В статье на основе сравнительно-типологического метода анализируется более 40 волшебных сказок узбекского и мирового фольклора. На базе методологии В. Проппа и международного индекса ATU сопоставлены функциональные аналоги сверхъестественных персонажей (див, дракон, Баба-яга, пери). Доказывается универсальность композиционных схем сказочных сюжетов, при этом обосновывается, что символическое содержание образов трансформировалось под влиянием национального ландшафта и культурно-бытовых факторов (на примере оппозиции оазиса и пустыни в хорезмских сказках).*

Ключевые слова: *народные сказки, сравнительное фольклороведение, система образов, волшебная сказка, морфология Проппа, индекс ATU, хорезмский фольклор, ландшафтный детерминизм.*

COMMONALITIES IN FOREIGN AND UZBEK FOLK TALES: A COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ANALYSIS OF CHARACTER DIVERSITY

Annotation. *This article provides a comparative-typological analysis of over 40 magic tales from Uzbek and world folklore. Drawing on V.Propp's methodology and the ATU international index, the study compares the functional analogues of supernatural characters (dev, dragon, yalmog'iz-kampir, pari). The results prove the universality of the compositional structure of tale plots, while demonstrating that the symbolic meaning of characters was transformed under the influence of the national landscape and cultural factors (exemplified by the oasis-desert contrast in Khorezm tales).*

Key words: *folk tales, comparative folkloristics, character system, magic tale, Proppian morphology, ATU index, Khorezm folklore, landscape determinism.*

Kirish. Xalq ertagi insoniyatning eng qadimiy va eng barqaror badiiy tafakkur shakllaridan biri sifatida deyarli barcha xalqlar madaniyatida uchraydi. Bir-biridan geografik va tarixiy jihatdan uzoq turgan xalqlarning ertak sujetlarida uchraydigan ajablanarli o'xshashlik uzoq vaqtdan beri folklorshunoslar e'tiborini tortib kelmoqda. Bu o'xshashlik masalasini ilmiy tizimga solishga birinchilardan bo'lib A.Aarne intilgan bo'lsa, uning ishi keyinchalik S.Tompson va X.-Y.Uter tomonidan kengaytirilib, bugungi kunda ATU (Aarne–Thompson–Uther) xalqaro indeksiga aylandi [1].

O'zbek folklorshunosligida xalq ertaklarini jahon konteksti bilan qiyoslash masalasi alohida yo'nalish sifatida shakllangan. Biroq mintaqaviy, xususan, Xorazm ertak an'analarining umumjahon tizimidagi o'rnini aniqlashtirish va ularning obrazlar tizimini xorijiy analoglar bilan qiyosiy tahlil qilish masalasi hamon dolzarbligicha qolmoqda [11]. Zamonaviy jahon folklorshunosligida Jek Zayps (J.Zipes) va Alan Dandes (A.Dundes) kabi olimlar ertaklarning nafaqat strukturaviy, balki ijtimoiy-madaniy va ekologik determinizmini o'rganishga urg'u bermoqdalar [2;12-b.]. Matnlarning strukturaviy transformatsiyasi va tillararo janriy tabiatini tadqiq etishda ham qiyosiy metod muhim o'rin tutadi [13].

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Xorij va o‘zbek ertaklaridagi obrazlar nafaqat syujet funksiyasi (Propp morfologiyasi) asosida, balki Xorazm vohasining tabiiy-geografik (sug‘orish dehqonchiligi, Amudaryo, cho‘l va voha ziddiyati) omillari ta’sirida qanday o‘zgarganligi manbalarga tayangan holda qiyosiy-madaniy kontekstda ertak matnlari misolida isbotlab berildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ertak syujetlarini qiyosiy o‘rganishning nazariy negizini V.Proppning funksional tahlil metodologiyasi tashkil etadi. Olim ertak qahramonlarining tashqi xususiyatlari emas, balki ular bajaradigan harakat funksiya barqaror bo‘lishini asoslab berdi [3]. Ushbu yondashuv mazkur maqolada obrazlarni ularning sujetidagi vazifasi asosida qiyoslash imkonini beradi.

O‘zbek folklorshunosligida M.Afzalov [4], K.Imomov [5], B.Sarimsoqov [6] va M.Jo‘rayev [7] ertak janrining tasnifi va mifologik ildizlarini ilmiy asoslab berganlar. So‘nggi yillarda X.Bozorovning salbiy obrazlarning lingvopoetik tahlili [8], N.Achilovaning ajdarho obrazining evolyutsiyasi [9] va G Kabilovaning mifologik qush obrazi bo‘yicha tadqiqotlari [10] qiyosiy yo‘nalishning o‘zbek ilmiy makonida yanada mustahkamlanayotganidan dalolat beradi.

Metodologiya. Tadqiqot materiali sifatida “O‘zbek xalq ertaklari” (2 jildlik) [14], “Xorazm ertaklari” (F.Abdullayev nashri) [11], A.Afanasyevning “Rus xalq ertaklari”, aka-uka Grimm ertaklari va yapon “mukashibanashi” to‘plamlaridan tanlab olingan 40 ta sehrli ertak korpusi asos qilib olindi. Maqolada strukturalizm hamda qiyosiy-tipologik metod yetakchi tamoyil hisoblanadi. Matnlararo analogiyalarni aniqlashda kompozitsion-funksional tahlildan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. 1. Sehrli ertak kompozitsiyasining umuminsoniy sxemasi va uchlik qonuniyati. V.Proppning funksional-strukturaviy metamodeli asosida tahlil qilingan 40 dan ortiq transmadaniy ertaklar korpusi shuni ko‘rsatadiki, syujet qurilishi tadqiqotga jalb qilingan ayrim ertaklar invariant (o‘zgarmas) kompozitsion sxemaga ega. Ertakning lingvomifologik makoniga kirish vazifasini bajaruvchi an’anaviy formulalar (o‘zbekcha "Bir bor ekan, bir yo‘q ekan...", ruscha "Жили-были...", nemischa "Es war einmal...") xronotopni universallashtirib, tinglovchi shuurida ritualistik tayyorgarlikni shakllantiradi.

Sehrli ertak morfologiyasini harakatlantiruvchi asosiy konstruktiv unsur – uchlik qonuniyatidir (triada prinsipi). Ushbu fenomen darsliklardagi oddiy raqamlar takrori bo‘lmay, tub mifopoetik va koinotning uch qatlamli (arxetipal yuqori, o‘rta va quyi olamlar) tuzilishi haqidagi qadimgi tasavvurlar bilan bog‘liq. Epik dinamikada uchlik prinsipi sinovlarning gradualligi (keskinlashuvi)ni ta’minlaydi: birinchi va ikkinchi urinishlar an’anaviy muvaffaqiyatsizlik yoki ekspozitsiya vazifasini bajarsa, uchinchi bosqich kulminatsiya va qahramonning initsiatsiyadan (sinovdan) muvaffaqiyatli o‘tganini tasdiqlaydi.

O‘zbek sehrli ertak an’anasida, xususan, “Kenja botir” yoki “Uch birodar” syujetlarida uch aka-uka, uch yo‘l ayrichi yoki qahramonning uch kunlik jangi bevosita rus folkloridagi Ivan-Sarevichning uch boshli maxluqlar bilan to‘qnashuvi yoki german ertaklaridagi uchinchi o‘g‘ilning g‘alabasi bilan tipologik egizaklik hosil qiladi. Og‘zaki ijod tabiati nuqtayi nazaridan esa bu usul baxshi-ertakchi xotirasi uchun sujet zanjirini mantiqiy mnemotexnik qolipda ushlab turishga xizmat qilgan.

2. Salbiy va g‘ayritabiiy obrazlar sitemasining qiyosiy-mifopoetik tahlili. Qiyosiy-tipologik tahlil jarayonida salbiy va g‘ayritabiiy personajlar funksiyasining universalligi, ammo ularning moddiy-ramziy qobig‘i milliy landshaft determinizmiga bo‘ysunishi yaqqol namoyon bo‘ladi.

Dev obrazi. O‘zbek ertak ijodiyotida dev yer osti va tog‘ g‘orlari kabi ktonik (olam osti) makonlar hukmdori, antropomorfik va gigant mavjudotdir. Uning tipik portreti va xulq-atvori epik matnlarda an’anaviy tasvirlanadi. Masalan, “Yetti boshli dev” ertagida uning namoyon bo‘lishi mifologik giperbolizatsiyaga tayanadi: “...Botir qarasa, bir tog‘ning g‘oridan vahimali ovoz chiqib, yer-ko‘kni larzaga keltirib, og‘zidan o‘t, burnidan tutun sochib yetti boshli qora dev chiqib kelayotgan emish”.

Funksional jihatdan ushbu obraz rus ertaklaridagi Zmey Gorynich (ko‘p boshli maxluq) yoki yapon mifologiyasidagi tog‘larda chindon qurib chiquvchi yirtqich Oni (鬼) an’anasi bilan funksiyadosh (zararkunanda va sinovchi). Biroq yaponiyalik analogidan farqli o‘laroq, o‘zbek mifopoetikasida dev o‘rmonlar emas, quruq va hayotsiz cho‘llar, qurg‘oq tog‘ toshlari bilan lokalizatsiya qilinadi.

Ajdarho obrazi. Dunyo xalqlari mifologiyasidagi eng sinkretik arxetiplardan biri bo‘lgan ajdarho obrazi qiyoslanganda, yanada qiziqarli transformatsiya ko‘zga tashlanadi. G‘arb va slavyan ertak tizimida ajdarho (Drakon) – xazinani qo‘riqlovchi, olov sochuvchi va malikalarni o‘g‘irlovchi sof destruktiv (yovuz) kuch hisoblanadi (ATU 300 – “Ajdarhoni o‘ldirgan qahramon” sujet tipi).

Aksincha, Xorazm va voha folklor matnlarida ajdarho, ko‘p hollarda, “Suv iloni” yoki “Suv egasi” kulti shaklida moddiylashadi. Xorazmning “Suv iloni va dehqon” ertagidagi mana bu parcha uning hududiy va ekologik tabiatini to‘liq ochib beradi: “...Daryoning bo‘g‘zini bir ulkan suv iloni to‘sib yotibdi. El-yurt

suvsiz, ekinlar qurigan. Kim qizini shu ilonga qurbonlikka bersa, o‘sha kuni daryodan bir qultum suv qo‘yib yuborarmish”.

Ushbu motiv voha xalqining sug‘orish dehqonchiligiga asoslangan turmush tarzi, zardashtiylikning muqaddas suv (Anahita) kulti hamda “suv – hayot, suvsizlik – muqarrar o‘lim” degan ekologik-ekzistensial xavotirlarining mifologik aksidir. G‘arbdagi ajdarho kosmik xaos timsoli bo‘lsa, Xorazm ertaklaridagi ajdarho – gidrologik inqiroz va tabiat injiqliklarining ramziy transformatsiyasidir.

Yalmog‘iz kampir obrazi. Mazkur mifologema slavyan xalqlari folkloridagi Baba Yaga obrazi bilan universal strukturaviy analogiyaga ega. Ikkala obraz ham temir tishlilik, inson go‘shtini iste’mol qilishga moyillik va bosh qahramon yo‘lida birinchi dushman yoki sinovchi sifatida chiqish atributlariga ega. Biroq ularning makon munosabati (landshaft determinizmi) tubdan farq qiladi. Slavyan ertaklarida Baba Yaga quyuq, o‘tib bo‘lmas o‘rmon (тайга) ichidagi tovuqoyoq kulbada yashasa, Xorazm ertak versiyalarida u quyidagicha shakllanadi: “...Kenja botir ot choptirib yura-yura bir quruq biyobonga yetibdi. Qum tepalari orasida esgan bo‘ronda ko‘zlari ko‘r bo‘lguday bir loyqa ko‘l bo‘yida cho‘l kampiri – Yalmog‘iz o‘zining yovuz rejasini tuzib o‘tirgan emish”.

Bu yerda tayga o‘rnini loyqa daryo va qumli barxanlar (cho‘l) egallaydi. Demak, g‘ayritabiiy obrazlarning arxetipal asosi barcha madaniyatlarda mushtarak bo‘lsa-da, ularning poetik tabiati va ramziy yashash makoni bevosita muayyan xalqning etnik-geografik areali ta’sirida qayta ishlanadi.

3. Ijobiy qahramon va sehrli yordamchilar obrazi tipologiyasi. Sehrli ertak epik tizimida bosh qahramon va uning g‘alabasini ta’minlovchi transmental kuchlar – sehrli yordamchilar obrazi universal mifopoetik qonuniyatlarga bo‘ysunadi. O‘zbek va xorij xalqlari ertaklarida bosh qahramon (izlanuvchi/g‘olib) aksar hollarda ijtimoiy iyerarxiyaning eng quyi qatlamidan tanlanadi. Bu tipologik status o‘zbek ertaklarida “kenja o‘g‘il”, “yetim yigit” yoki “taz” (Kallaning taqiri) shaklida moddiylashsa, slavyan mifologik makonida Ivan-Durak, g‘arb ertakchiligida esa Zolushka yoki uchinchi o‘g‘il kabi passiv-marginallikdan faol-qahramonlikka o‘tuvchi obrazlar simmetriyasini hosil qiladi.

Folklorshunos K.Imomov ta’kidlaganidek, qahramonning zohiriy zaifligi yoki ijtimoiy kamsitilganligi uning kelajakdagi buyuk initsiatsiyasini (ma’naviy-jismoniy yuksalishini) tayyorlovchi badiiy prizmadir. Masalan, “Uch birodar” yoki “Kenja botir” ertaklarida qahramon portreti, dastlab, passiv, aka-ukalarining soyasida qolgan tarzda tasvirlanadi: “...Katta va o‘rta akalari ot minib, el kezib dovruq qozonmoqchi bo‘lishdi. Kenja o‘g‘il esa kulda o‘tirgan ekan, akalari uni masxara qilib, kemtik kulbada tashlab ketishdi. Biroq sinov soati yetganda, g‘or ichiga tushishga faqat shu kenja botir botirlatib yurak yutdi...” Bu motiv rus xalq ertaklaridagi Ivanning pech ustida yotib, yakunda eng oliy mukofotga erishishi bilan to‘liq mos tushadi. Gap ijtimoiy adolat va inson ichki quvvatining zohiriy niqoblarni yorib chiqishi haqidagi umuminsoniy arxetip haqida bormoqda.

Sehrli yordamchi yoki vositachi (Pari, Hizr, Simurg‘, Tulpor) obrazi ham transmadaniy xarakterga ega. G‘arb xalqlari folklorida bu funksiyani Fairy (Peri) yoki jozibador tabiat ruhlari – Elflar bajarsa, o‘zbek sehrli ertaklarida pari obrazi yanada murakkab, islomgacha bo‘lgan animistik tasavvurlar va keyingi islomiy jin/maloika tushunchalarining qorishig‘idan kelib chiqqan sinkretik mifologemadir. U o‘zbek matnlarida, ko‘pincha, transformatsiya (qiyofa o‘zgartirish) xususiyatiga ega: “...Botir ko‘l bo‘yida poylab tursa, osmondan uchta oq kabutar uchib kelibdi. Yerga qo‘nib, parlarini yechibdi-da, tengi yo‘q uch go‘zal parizodga aylanib, suvga tushibdi...”

Bu yerda qush qiyofasidagi pari slavyan va german ertaklaridagi uchar oqqush-malikalar (Царевна-Лебедь) bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri funksional analog hosil qiladi. Ularning vazifasi bitta: insoniy quvvat yetmagan kosmik va ktonik chegaralarda qahramonga trans-substansial (sehrli) ko‘mak berishdir.

4. Xorazm ertaklaridagi mahalliy o‘ziga xoslik va landshaft determinizmi. Xorazm mintaqaviy ertak an’analari o‘zbek folklor fondining o‘ziga xos eng qadimiy etnolokal qatlamlaridan biri hisoblanadi. Undagi barcha g‘ayritabiiy yoki ijobiy obrazlar evolyutsiyasida voha aholisining geografik-xo‘jalik yashash tarzi – landshaft determinizmi (tabiiy muhit belgilovchiligi) hal qiluvchi rol o‘ynagan. Alan Dandes ilgari surgan "folklor muhiti" nazariyasiga tayanilsa, geografik reallik mifik tafakkurni shakllantiruvchi bosh omildir.

Xorazm ertaklarida daryo, loyqa suvli ko‘l, o‘zan va qamishzor motivlari badiiy va kultik markaz vazifasini o‘taydi. Boshqa mintaqa (masalan, Farg‘ona yoki Surxondaryo) ertaklarida qahramonning tog‘ yoki o‘rmon orqali o‘tishi ustuvor bo‘lsa, Xorazm an’anasida dunyoning ikki qutbli modeli “Voha (obodlik, hayot)” va “Cho‘l (xavfli noma’lum olam, ktonik dunyo)” ziddiyatiga tayanadi. F.Abdullayev yozib olgan matnlarda Amudaryoning mifologik ramzi sifatida “Oq-sariq qamish" yoki “Suv egasi” obrazlari markaziy o‘ringa chiqadi.

Masalan, cho‘l landshaftining salbiy personajlar tabiatiga ta’siri ”Cho‘l kampiri va botir” ertagida yaqqol namoyon bo‘ladi: “...Yo‘lovchi qum barxanlari orasida horib-tolib borarkan, birdan shamol ko‘tarilib, qum dambalari orasidan tishlari so‘yilganday otilib chiquvchi, ko‘zlari sahro quyoshida kuygan qora cho‘l kampiri ko‘rindi. U quyuq o‘rmondagi Baba Yaga emas, aynan sahro bag‘ridagi suvsizlik va suyak qurikli qahraton timsoli edi”.

Shuningdek, sehrli vositalar tahlili ham lokal-xo‘jalik turmush tarzini aks ettiradi. Agar g‘arb ertaklarida sehrli vosita sifatida o‘rmon o‘simliklari yoki metall buyumlar (oltin olma, ko‘rinmas dubulg‘a) ustuvorlik qilsa, Xorazm matnlarida voha o‘simlik dunyosiga xos bo‘lgan “sehrli qamish tayoq” yoki daryo xudosi bergan “sehrli sopol ko‘za” yetakchilik qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, hatto eng universal va global xarakterga ega bo‘lgan ATU indeksidagi sujet tiplari ham mahalliy landshaft, mikroiqlim hamda etnik-geografik muhit s वर्गीकृत filtridan o‘tib, mutloqo yangi milliy-hududiy mazmun kasb etishidan dalolat beradi.

1-jadval

Sehrli ertaklardagi g‘ayritabiiy obrazlarning funksional va mintaqaviy qiyosiy tahlili

Obraz turi	Funksiyasi (Propp bo‘yicha)	O‘zbek va Xorazm ertaklaridagi ko‘rinishi	Xorijiy analogi (Rus, German, Yapon folklori)	Mintaqaviy/Landshaft determinizmi
Dev/Ajdarho	Zararkunanda (ziyon yetkazuvchi, to‘siq yaratuvchi)	Tog‘ g‘oridagi ko‘p boshli Dev; Suv manbayini to‘suvchi Ajdarho yoki Xorazmdagi "Suv iloni"	Rus ertaklarida Zmey Gorynych, German mif-larida olov sochuvchi Drakon, Yaponiyada tog‘ maxlug‘i Oni	O‘zbek folklorida qurg‘oqchilik va suv taqchilligi (voha tabiati), xorijda esa o‘rmon va vulqon landshafti ustuvor
Yalmog‘iz / Pari	Sinovchi, sehrli yordamchi yoki yovuz dushman	Temir tishli Yalmog‘iz kampir, Xorazm ertaklaridagi "Cho‘l kampiri" yoki loyqa daryodagi "Suv parisi"	Rus mifologiyasidagi Baba Yaga (tovuqoyoq uydagi), G‘arb xalqlari folkloridagi Fairy yoki jozibador Elflar	G‘arbda sirli va quyuq o‘rmonlar mifologiyasi, Xorazmda esa qumli cho‘l va Amudaryo ko‘llari geografiyasi ta’siri
Bosh qahramon	Qidiruvchi, topshiriqni bajaruvchi, g‘olib	Oiladagi kenja o‘g‘il, jamiyatda kamsitilgan yetim yigit yoki hiylagar Aldarko‘sa tipi	Rus sehrli ertaklaridagi Ivan-Durak (yoki Ivan-Chesnak), G‘arbda Zolushka yoki uchinchi o‘g‘il tipi	Ijtimoiy adolat va zohiriy zaiflikdan ichki ma’naviy-jismoniy qudratga o‘tish motivining universal tabiati.
Sehrli vosita	Qahramonga ko‘maklashuvchi yordamchi buyum	Uchqanchoq ot, suv iloni tangrisi bergan sehrli ko‘za, sehrli qamish tayoq	Rus ertaklaridagi "uchar gilam", oltin olma, german ertaklaridagi ko‘rinmas qilich yoki sehrli tayoqcha	Mahalliy turmush tarzi elementlari: o‘zbeklarda chorvachilik (ot) va voha o‘simliklari (qamish) ramziyligi.

5. Mushtaraklik va farqlanishning tarixiy-madaniy sabablari. Yuqorida ko‘rilgan materiallar shuni ko‘rsatadiki, sujet va funksiyalardagi mushtaraklik insoniyat badiiy tafakkurining tipologik yaqinligi hamda Buyuk ipak yo‘li orqali sujetlarning madaniyatlararo migratsiyasi bilan izohlanadi. Farqlanish sabablari esa bevosita tabiiy-geografik muhit (cho‘l, voha, o‘rmon), xo‘jalik turmush tarzi va diniy-mifologik tizim bilan bog‘liqdir. Aynan shu omillar tufayli bir xil sujet funksiyasini bajaruvchi obrazlar turli xalqlarda o‘ziga xos tashqi qiyofa, atributlar va o‘zgacha ramziy mazmun kasb etadi.

Xulosa. O‘tkazilgan qiyosiy-tipologik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, xorij va o‘zbek xalq ertaklari o‘rtasida syujet-kompozitsion darajada chuqur genetik va tipologik mushtaraklik mavjud. Sehrli ertak kompozitsiyasining umuminsoniy sxemasi, uch karra takrorlanish qonuniyati, shuningdek dev, ajdarho, yalmog‘iz kampir, pari kabi obrazlarning funksional vazifalari deyarli barcha tekshirilgan xalqlar folklorida takrorlanadi.

Shu bilan birga, obrazlarning tashqi tasviri va ramziy-badiiy mazmuni har bir xalqning o‘zi yashab turgan tabiiy-geografik muhiti bilan chambarchas bog‘liq holda lokallashadi. Xorazm ertak an’anasi bu ji-

hatdan yorqin misol bo‘lib, unda sug‘orish dehqonchiligi va “voha-cho‘l” landshafti ertak obrazlarining (xususan, suv iloni, suv parisi kabi mifologemalar) evolutsiyasiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatgan.

Amaliy nuqtayi nazardan, ushbu tipdagi qiyosiy-tipologik tahlil natijalari nafaqat nazariy folkloreshunoslik uchun, balki xalq ertaklarini zamonaviy ilmiy metama’lumotlar asosida tizimlashtirishga qaratilgan raqamli tadqiqot loyihalari (masalan, o‘zbek xalq ertaklarining ATU xalqaro indeksiga muvofiq milliy reyestrini yaratish) uchun metodologik baza bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

(1). Uther H.-J. The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 2004, 618 p.

(2). Zipes J. The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre. Princeton: Princeton University Press, 2012, 256 p.

(3). Propp V.Y. Morphology of the Folktale. Austin, University of Texas Press, 1968, 158 p.

(4). Afzalov M. O‘zbek xalq ertaklari haqida. Toshkent, “Fan”, 1964, 244-bet.

(5). Imomov K. O‘zbek xalq ertaklari. O‘zbek folklorining epik janrlari. Toshkent, “Fan”, 1981, 62–69-betlar.

(6). Sarimsoqov B. O‘zbek folklorining janrlar sostavi. O‘zbek folklori ocherklari. 3 tomda. Toshkent, “Fan”, 1988, 1-t, 63–84-betlar.

(7). Jo‘rayev M. O‘zbek xalq nasri janrlarini tasnif qilish mezonlari. “O‘zbek tili va adabiyoti”, Toshkent, 1996, 5-son, 32–38-betlar.

(8). Bozorov X.X. O‘zbek xalq ertaklaridagi obrazlar: lingvopoetik, badiiy va falsafiy tahlili. “FarDU ilmiy axborotnomasi”, Farg‘ona, 2026, 4-son.

(9). Achilova N.N. (2021). Ajdarho obrazining genezisi va evolyusiyasi talqinlari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), p. 360–368.

(10). Kabilova G.B. Mifologik qush obrazining turkiy xalqlar folklorida o‘rganilishi. “Ilm ham jamiyat”, Nukus, 2025, 3-son, 98–100-betlar.

(11). Abdullayev F. Xorazm ertaklari. Toshkent, “Fan”, 1961, 210-bet.

(12). Dundes A. The Meaning of Folklore: The Analytical Essays of Alan Dundes. Logan, Utah State University Press, 1997, 360 p.

(13). Rustamov I. Ertaklarning janr xususiyatlari (o‘zbek va ingliz tillari misolida). I.Rustamov, Sh.Rustamova. /Toshkent davlat Transport universiteti ilmiy elektron jurnali. Toshkent, 2021, 4-son, 12–19-betlar.

(14). O‘zbek xalq ertaklari. Ikki jildlik. 2-tom. Toshkent, “Adabiyot va san’at” nashriyoti, 1964.

Atabaeva Baxıtlı Jaxanshaevna (Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat Pedagogika instituti assistent o‘qituvchisi; E-mail: abaxitli92@gmail.com)

MATEMATIKA TA’LIMIDA SUN’IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada matematika ta’limida sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi sun’iy intellekt asosidagi raqamli vositalarni matematika darslariga samarali integratsiya qilish uchun zarur bo‘lgan didaktik, tashkiliy va axloqiy shartlarni aniqlash hamda ularning o‘quv natijalariga ta’sir mexanizmini asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida konseptual tahlil, normativ hujjatlar va ilmiy manbalarni tanqidiy ko‘rib chiqish, hamda aralash dizaynli pedagogik kuzatuv va diagnostik o‘lchovlar qo‘llanadi.*

Kalit so‘zlar: *matematika ta’limi, sun’iy intellect, pedagogik shart-sharoitlar, adaptiv o‘qitish, formatif baholash, akademik halollik, o‘qituvchi kompetensiyasi.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Аннотация. *В статье системно анализируются педагогические условия использования инструментов искусственного интеллекта в обучении математике. Цель исследования заключается в выявлении дидактических, организационных и этических условий, необходимых для эффективной интеграции ИИ-инструментов в уроки математики, а также в обосновании механизмов их влияния на учебные результаты. В качестве методологии применяются концептуальный анализ, критический обзор нормативных документов и научных источников, а также педагогическое наблюдение и диагностические измерения в смешанном дизайне.*

Ключевые слова: *математическое образование, искусственный интеллект, педагогические условия, адаптивное обучение, формативное оценивание, академическая честность, компетентность учителя.*